Din istoria terminologiei zoologice în limba română: *Gramatica fizicii*

DE
Liliana SOARE

Universitatea din Piteşti

1. Interesul pentru ştiinţele naturale este destul de vechi în spaţiul cultural românesc. Ştiinţele naturii se studiau încă din secolul al XVII-lea (în Transilvania, la Colegiul Bethlenian din Aiud, unde preda Fr. Páriz Pápai, dar şi în Muntenia, la Academia domnească de la Sf. Sava). Tot în aceeaşi perioadă apar şi preocupări ale unor oameni de cultură pentru tezaurul de botanică românească[1]. Să-i amintim doar, în acest sens, pe autorul anonim al primului dicţionar al limbii române[2], care prezintă o listă bogată de plante (ierburi, flori, plante medicinale, arbuşti, pomi fructiferi, legume etc.)[3] şi pe braşoveanul Teodor Corbea care, în dicţionarul său latin-român[4], include un număr însemnat de denumiri româneşti de plante.

Începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, se amplifică acţiunile legate de dezvoltarea ştiinţelor naturale. Progresele înregistrate în Europa pătrund şi în provinciile româneşti, în special în Transilvania, unde se înfiinţează primul parc dendrologic românesc (Arboretum de la Simeria, la mijlocul veacului al XVIII-lea); tot aici apar primele orînduiri cu privire la exploatarea şi conservarea pădurilor (1781) şi se deschide prima şcoală de silvicultură (la Sibiu, în 1817), spre deosebire de Principate, unde acestea se înfiinţează după 1850[5]. Totuşi, de o activitate intensă în domeniul ştiinţelor naturale nu se poate vorbi decît după 1830, cînd se înfiinţează, la Iaşi, Societatea de medici şi naturalişti, ce avea ca misiune specială cercetarea florei, faunei şi a mineralelor Moldovei.

---

[1] Informaţii valoroase la Al. Borza, *Nume româneşti de plante în vocabulare şi dicţionare din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea*, în „Cercetări de lingvistică", Cluj, III, 1958, p. 199-218.

[2] *„Dictionarium valachico-latinum". Primul dicţionar al limbii române*. Studiu introductiv, ediţie, indici şi glosar de Gh. Chivu, Bucureşti, 2008.

[3] Pentru analiza denumirilor de plante inventariate în dicţionar, v. Gh. Chivu, *Nume de plante în „Dictionarium valachico-latinum"*, în Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae (eds.), *Limba română. Controverse, delimitări, noi ipoteze*, Bucureşti, 2010, p. 333-340.

[4] Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum Valachica interpretatione*, ediţie şi studiu introductiv de Alin-Mihai Gherman, Cluj-Napoca, 2001.

[5] V. E. Toma, *Limbajul ştiinţific românesc la începutul epocii moderne (secolele XVIII-XIX)*, Bucureşti, 2003, p. 24-25.

BDD-A1623 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:13 UTC)

2. Primul text în care întîlnim un început de terminologie specifică ştiinţelor naturii (botanică, zoologie, geologie) în limba română este *Gramatica de la învăţătura fizicii*, alcătuit de Amfilohie, episcop de Hotin. Elaborat în jurul anului 1790[6], este singurul text de popularizare a ştiinţei care nu a fost tipărit în timpul vieţii autorului, rămînînd în manuscris. Scrierea s-a păstrat în două copii, una aflată la Biblioteca Academiei Române, iar cealaltă la Biblioteca Academiei din Kiev. Această a doua copie, cu titlul întreg *Gramatica de la învăţătura fizicii, scoasă de pre limba italienească pre limba moldovenească, întru care să cuprinde tot ceea ce omul voieşte a şti şi a învăţa în cer şi pre pămînt din lucrurile cele mai cunoscute şi mai trebuincioase. Anul 1796, april 10*, a fost editată în 1990, de către doi cercetători basarabeni, cu caractere ruseşti.

Traducere şi adaptare a unui manual italian de ştiinţe ale naturii, scrierea pune în circulaţie, în cele patru *părţi* ale sale, terminologii incipiente de specialitate în mai multe domenii: astronomie, geografie, botanică, zoologie, anatomie, fizică, chimie sau geologie[7].

Textul are o importanţă specială pentru istoria terminologiei zoologice în limba română, avînd în vedere faptul că, în momentul elaborării textului, în spaţiul cultural românesc nu exista o tradiţie terminologică în acest domeniu[8]. După cum s-a observat, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, în operele unor personalităţi româneşti precum Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir sau în memoriile unor călători străini care au străbătut teritoriul ţării noastre, se găsesc doar date naturaliste răzleţe[9]. O scriere în care întîlnim o relativ bogată terminologie zoologică, dar posterioară *Gramaticii fizicii*, este elaborată aproximativ 15 ani mai tîrziu, între 1804-1808, de către Gh. Şincai. Textul, intitulat *Istoria naturei sau a firei,* a rămas, din păcate, în manuscris[10].

---

[6] V. N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962, p. 19.

[7] Observaţii valoroase privitoare la terminologia ştiinţifică vehiculată de acest text oferă N. A. Ursu, *op. cit.,* p. 19-21, 78-79.

[8] Primul tratat de ştiinţe ale naturii, elaborat de către Iacob Cihac, bavarezul cu ascendenţă cehă, român prin adopţie, vede lumina tiparului aproximativ 40 de ani mai tîrziu, în 1837, la Iaşi.

[9] V. *Istoria ştiinţelor în România. Biologia*, Emil Pop, Radu Codreanu (coord.), Bucureşti, 1975, p. 102.

[10] Acesta a fost editat parţial de Florea Fugariu, în *Şcoala Ardeleană. I.* Ediţie critică, note, bibliografie şi glosar de Florea Fugariu. Introducere de Dumitru Ghişe şi Pompiliu Teodor, Editura Minerva, Bucureşti, 1983, p. 656-672. Despre lexicul biologic (botanic şi zoologic) vehiculat (şi) de acest text, v. N. A. Ursu, *op. cit.,* p. 32 şi Liliana Soare, *Şcoala Ardeleană. Aspects of biology terminology*, în „Analele Universităţii din Craiova", seria Ştiinţe filologice, Lingvistică, XXXII, nr. 1-2, 2010, p. 364-370.

BDD-A1623 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:13 UTC)

Posedînd cunoştinţe vaste din diverse domenii (însuşite întîi la şcoala mănăstirii Putna, apoi în timpul călătoriei de studii întreprinse în 1772 în Italia), Amfilohie a reuşit să expună, într-o formă accesibilă, cele mai recente informaţii de specialitate ce corespundeau nivelului atins de ştiinţa contemporană lui în spaţiul european. Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, în cadrul zoologiei se dezvoltau ştiinţele speciale: ornitologia, ihtiologia, herpetologia, entomologia, zoofitologia etc. şi se sistematizau informaţiile privitoare la morfologia, anatomia, fiziologia şi embriologia comparată a animalelor[11]. Lumea animală este împărţită de Amfilohie în şase grupe (numite „feliuri"): *patrupede* (în descrierea acestora se opreşte asupra cîtorva familii de mamifere: primate, felide, canide, mustelide, rozătoare etc.), *păsări*, *peşti*, *insecte* (numite „gîndaci"), *reptile* (numite „tîrîitoare") şi *moluşte* (numite „ghioci", „scoici" sau „culbeci"). S-a observat că, deşi trăsăturile generale ale claselor de animale sînt corect redate, autorul le caracterizează „primitiv şi incomplet"[12]; acest fapt este însă firesc: episcopul Amfilohie avea cunoştinţe de zoologie, dar nu era un specialist în domeniu; însuşi Lineé, de exemplu, nu a reuşit să realizeze „o sistematizare veridică a speciilor biologice"[13]. Inexactităţile conţinute de lucrare (cîteva dintre acestea oglindind, de fapt, nivelul la care se afla zoologia, ca ştiinţă, în perioada respectivă) nu umbresc valoarea ştiinţifică a acesteia ori activitatea sa de pionierat în ceea ce priveşte crearea terminologiei zoologice în limba română.

3. Ştiinţelor naturii le este rezervată ultima parte „de la gramatica fizicii", intitulată: *Pentru gheologhie adică pentru globul pămîntului, pentru pietri, metali, minerali, pentru ape, mări, rîuri, izvoară, sădiri, copaci, vieţuiri divini, pentru om, dobitoace, pasiri, peşti, tîrîitoare, gîndaci, ghioci, culbeci şi alt.* Noţiunile de **zoologie** sînt tratate în capitolul al cincilea (şi ultimul, totodată), intitulat: *Pentru zoografie adică vorbire pentru jivini. Pentru trupul omenesc, pentru a sali părţi vîrtoase şi moi şi o tîlcuire pentru fire dobitoacilor, a paserilor, a peştilor, a gîndacilor şi pentru celi tîrîitoare. Pentru ghioci, scoice, culbeci şi alt. Pentru sănătate, bolnăvire, bătrîneţe, pentru somn, visuri. Pentru foame, pentru sete şi pentru moarte* (p. 70). În cadrul lucrării, acest ultim capitol are o formulare puţin diferită de cea utilizată în tabla de materii, şi anume: *Pentru zoografie adică vorbire au scrisoare pentru jivini, pentru trupul omenesc şi pentru a sali părţi vîrtoase au tari şi moi, o în scurt tîlcuire pentru fire dobitoacilor, a paserilor, a*

[11] А. Бабий, *Амфилохие Хотиниул,* Кишинэу, Картея Молдовеняскэ, 1990, p. 57.
[12] *Ibidem.*
[13] *Ibidem,* p. 59.

BDD-A1623 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:13 UTC)

peştilor şi pentru gîndaci şi pentru celi tîrîitoare, pentru ghioci, scoici şi altele. Pentru sănătate, pentru bolnăvire, pentru bătrîneţe, pentru somn şi visuri, pentru foame, pentru sete şi moarte (p. 175).

Termenul ce denumeşte disciplina, **zoografie**[14], primeşte, la începutul celei de-a patra părţi, o scurtă explicaţie etimologică, urmată de o prezentare a grupelor de animale şi a subdomeniilor: „Acest cuvînt zoografie să tîlcuieşte o scrisoare pentru fire şi pentru apropierile zidirilor veţuitoare, care de noi să cheamă jivini au dobitoace, că să cuprind în şepti feliuri de cunoscătorii firii. 1. Neamul omenesc. 2. Celi cu patru picioare. 3. Paserile. // 4. Peştii. 5. Gîndacii. 6. Celi ce să tîrăsc, şerpii, vermii şi alt. 7. Ghiocii, scoicile şi alt.

Noi vom săvîrşi în puţine cuvinte pentru fieştecare de acest feliu, a lua sama întîmplările celi mai de obşte în viaţa jivinilor, făcînd despărţire: 1. În antropografie, adică pentru trupul omenesc. 2. Zoografie, adică pentru trupul dobitoacilor. 3. Ornitografie, adică pentru fire paserilor. 4. Ihtiografie – pentru fire peştilor. 5. Entomografie – pentru fire gîndacilor. 6. Erpetografie. Pentru a tîrîitoarelor. 7. Zoofitografie. Pentru fire ghiocilor, scoicilor şi alti jivini cu coafe" (p. 175).

Capitolul ce tratează noţiunile de zoologie începe *ex abrupto*: „Să zicem ceva şi despre istoria dobitoacilor, că să aleg din doao feliuri. Din celi cu patru picioare şi mai întîi pentru celi ce au unghii de materie, ca de corn. Al doilea celi ce au degite cu unghii ca cîngile şi despărţite" (p. 189).

4. Sintaxa textului se caracterizează prin folosirea cîtorva structuri specifice stilului ştiinţific: **explicaţii şi exemplificări**: „Unile (*dobitoace*, n.n.) au unghiile despicate la picior, dispărţite în patru părţi, care să pare că nu rumegă, cumu-i rinocheronte, ipopotamu, trapierota, capibara de la Brasile şi alt." (189); „Dobitoacele să hrănesc în diosebite feliuri; unile – din carne şi să chiamă mîncătoare de carne, altile – de erbi şi oarecarele – de seminţe şi de grăunţe şi alt." (192); „Unile din jivinile peştilor, numite dobitoace au jivini de mare, au plomîne şi respiră ca celi de patru picioare şi să unesc a să naşte şi a să hrăni cu lapte, ca şi alti dobitoace" (195) etc., **clasificări**: „Un al patrule feliu de dobitoace de acest feliu sînt care au unghiile ascuţite şi undiţate, cumu-s cîngile pasirilor de vînat. Şi acestea sînt din feliul mîţilor, a cînilor şi de celi ce au pele frumoasă, de să fac blane" (190) etc.; **enumeraţii**: „Din feliul cînilor să numără: lupii, vulpile, vidra, viţelul de mare şi calul şi vaca de mare şi alti dobitoace streine" (190); „Între acestea de patru picioare

[14] Fonetism învechit. De altfel, în structura termenilor specializaţi, se remarcă utilizarea exclusivă a elementului de compunere „-grafie" pentru „-loghie/logie"

BDD-A1623 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:13 UTC)

de feliul mîților, să numără: leul, tigru, pardosul şi pantera, adică rîs-bărbat şi femee-leu, pardosul lince, mîța sălbatică şi ursul" (190) etc. sau **trimiteri**: „Pliniu zice că au văzut mulți chiți într-un golf de la Aravie lungi de 600 de palmi şi groşi 360" (196); „Levenochio[15] au luat sama odată în maiurile unei molei că era de acest feliu de jivini mici mai mult decît numărul de oameni ce să află în toată lumea, în tot pămîntul. Iarşile el încă au găsit că într-o găoace de idropiper cuprinde mai mult decît 8 280 000 de aceste micuşoare făpturi..." (199); „Cum mărturiseşte Daler[16], Plinio şi alți dascăli din cei de demult, mai credincioşi, cu pricepere au vorbit pentru finice (205-206); „Şi pentru ca să te înştiințezi mai bine pentru tîrîitoare, poți să ceteşti «Istoria firească» de multe părți de a Asiei, Africii şi Americii, unde să află mai de multe feliuri de aceste jivini" (202) etc.

Toate acestea subsumează principiile fundamentale ale comunicării ştiințifice, avînd un rol important în diseminarea informațiilor specializate[17].

Structurile terminologice explicative sînt frecvente, fiind o dovadă a faptului că limbajul specializat din domeniul zoologiei se afla într-un proces incipient de constituire: *angvile au hieli* (200), *hieli ori agvile, adică şerpi din apă fără venin* „anghilă" (200), *antropomorfete ori celi cu patru picioare carele au piciorul despărțit în cinci părți, cu unghii mari* (190), *elefante au filu* (190), *ermafrodite adică că au părțile naşterii tot într-un chip amîndouă şi sînt şi bărbat şi femee tot aceeaşi vreme* (202), *gatúl mamon ori moimițe de alti ţări* (190), *jivini au dobitoace* (175), *ineli au cercureli* (200), *leocornu adică inorog* (206), *materie veninoasă au otrăvitoare* (201), *membrană au o pele între degite prinsă* (193), *metamorfosi adică schimbare de trup* (197), *raci de mare că să zic gamberiu* „langustă" (202), *rugumă adică mestică* (189), *satir, drac de munte* (205), (*starea lor de*) *nimfa ori de avrelio* (201), *univalvă adică cu o singură coajă* (202), *urang-utang ori omul sălbatic* (190), *zoofiti adică dobitoc* (204) etc.

5. Lexicul specializat folosit în această lucrare este bogat, fiind creat, conform structurii limbajului ştiințific al perioadei, dintr-o **componentă cultă, neologică şi una de tip popular**.

[15] Anton van Leeuwenhoek, naturalist olandez, unul dintre fondatorii microscopiei ştiințifice (1632-1723).

[16] Probabil Albrecht von Haller, anatomist, fiziolog şi naturalist elvețian (1708-1777).

[17] Pentru structurile sintactice specifice textelor ştiințifice elaborate în epoca veche a scrisului românesc, v. Gh. Chivu, *Stilul celor mai vechi texte ştiințifice româneşti (1640-1780),* I, în „Limba română", XXIX, 1980, nr. 2; II. *Stilul textelor lingvistice,* XXX, 1981, nr. 1; III. *Stilul textelor matematice,* XXX, 1981, nr. 2; IV. *Stilul textelor medicale,* XXX, 1981, nr. 3; V. *Stilul textelor filozofice,* XXX, 1981, nr. 5.

BDD-A1623 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:13 UTC)

5.1. Inventariind numeroasele împrumuturi lexicale, observăm că acestea se referă la: **discipline şi ramuri zoologice**: *entomografie* (175 < ngr. *εντομογραφία,* fr. *entomografie*), *erpetografie* (175 < ngr. *ερπετολογία*, fr. *herpétologie*), *ihtiografie* (175 < ngr. *ιχθυογραφία*, fr. *ichtyologie*), *ornitografie* (175 < it. *ornitografia*, fr. *ornithografie*), *zoofitografie* (175 < ngr. *ζωο + φυτόν + γραφία*), *zoografie* (175 < ngr. *ζωογραφία,* fr. *zoographie*); **concepte generale:** *antropomorfete* „antropomorf" (pl., 190 < it. *antropomorfiti,* s. m. pl., cf. ngr. *ἄνδρωπος + μορφή*), *avrelio* „nimfă" (197 < it. *aurelia*), *embrionul* (195 < fr. *embryon,* it. *embrione,* cf. ngr. *ἔμβρυον*), *ermafrodite* (202, *ermafroditi,* 203 < it. *ermafrodito*, pl. *ermafroditi*, cf. ngr. *ἑρμαφρόδιτος*), *metamorfosi* (197 < it. *metamorfosi*), *nimfa* (201 < lat. *nympha,* fr. *nymphe,* cf. ngr. *νήμφη*), *univalvă* (202 < it. *univalvi,* fr. *univalve*), *vivipare* (190 < it. *viviparo,* fr. *vivivpare*); **instrumente specifice**: *microscopion* (193, *microscopio,* 198 < ngr. *μικροσκόπιον*, it. *microscopio*); **structura anatomică**: *arterii* (199 < lat. *arteria,* fr. *artère,* cf. ngr. *ἀρτηρία*), *membro* (203 < it. *membro*), *glandulă* (201 < lat., it. *glandula*), *musculilor* (198 < lat. *musculus*, it. *muscolo*), *nervi* (199, *nervilor,* 198 < lat. *nervus,* it. *nervo,* fr. *nerf,* ngr. *νεῦρον*), *umore* (198 < it. *umore*).

O pondere însemnată o au **zoonimele:** *angvile* „anghilă" (200, *agvile*, 200 < lat., it. *anguilla*, fr. *anguille*), *bambuini* (190 < it. *babbuino,* fr. *babouin*), *camleote* „cameleon" (191 < it. *cameleonte*), *capibara* „porc-de-apă; un fel de şoarece de mărimea unui cîine, cu blana bogată, ce trăieşte în mlaştinile din America de Sud" (189 < it. *capibara*), *castoru* (190 < lat., fr. *castor,* it. *castoro*), *cocodrilii* (191 < it. *coccodrillo*), *dromedariu* (190, *dromedario*, 192 < it. *dromedario*), *elefante* (190 < it. *elefante*), *falene* „fluture de noapte" (197 < it. *falena*), *furmi urus*[18] „urs furnicar" (190 < pos. fr. *ours fourmier,* it. *orso formigaro*), *gamberiu* „langustă" (202, *gamberii*, 203, *gambero*, 203 < it. *gamberio*), *gatúl mamon* „specie de maimuță" (probabil cercopitec[19]) (190 < it. *gatto mammone*[20]), *ipopotamu* (190 < it.

[18] După părerea noastră, sintagma apare greşit editată, cu cei doi termeni despărțiți prin virgulă în cadrul unei enumerații (*furmi, urus* [...]), într-un paragraf care se referă la speciile de furnicar. Oferim contextul mai larg în care apare: „11. La acesti feliuri de jivini cu patru picioare, să pot ajunge şi alt feliu de jivini cu altă orînduială, cumu-s dobitoacele vivipare, că au bot lung cu rît şi picioarile dispărțite în degite şi are dinți, ca ariciul şi multi feliuri de altile, cumu-i cîrtița şi ariciul alb de la India. 12. Altile, care au botul nu pre lung şi picioarile dispărțite în degite mari şi mici, cumu-i *furmi, urus* (subl. n.) şi tamaiduagu de la brasilieni şi alt" (190).

[19] Spre acest sens e posibil să trimită şi Senisio Angelo, în dicționarul său intitulat *Declarus,* apărut la 1348: „Circopaticus a um, animal quoddam simile simie, sed caudatum, quod dicitur gactumaymuni" (http://tlio.ovi.cnr.it/TLIO/).

BDD-A1623 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:13 UTC)

ippopotamo, ngr. *ἱπποποταμός*), *lince* „linx" (190 < it. *lince*), *pantera* (190 < it. *pantera,* cf. şi fr. *panthère*), *pipeltrelu* „liliac" (191 < it. *pipistrello*), *rinocheronte* (190, *rinocheronti*, 191 < it. *rinoceronte*, cf. ngr. *ρἰνόκερως*), *struții* (195 < it. *struzzo*), *tamaiduagu* „Tamandua*,* specie de furnicar mic din America de Sud" (190 < pos. fr. *Tamandou à quatre doigts*[21]), *tigru* (190 < lat. *tigris,* it., fr. *tigre,* ngr. *τήγις*), *trapierota* „tapir" (189 < it. *tapiro*, pos. fr. *tapyire-été*[22]*,* cf. port. *tapirete*), *urang-utang* (190, 205 < fr. *orang-outan*, it. *orangutano*), *zoofîti* (204 < it. *zoofito*, lat. *zoophyta*, fr. *zoophyte*, cf. ngr. *ζωόφυτον*) etc.

5.2. O categorie lexicală foarte interesantă este dată de **numele animalelor mitologice**: *arpa* „harpie" (203, *arpiile,* 206 < it. *arpia*, fr. *harpie*), *dragone* (204, *dragoni*, 204, *draghi*, 204 < it. *dragone,* pl. *draghi*), *finice* „pasărea fenix" (204 < it. *fenice*), *grifoni* (204, *grifinii*, 206 < it. *grifone*, cf. fr. *griffon*), *leocorno* „licorn, inorog" (204, *leocorni*, 204 < it., fr. *licorne*), *satir* (205 < it. *satiro*, lat. *satyrus*, fr. *satyre*, ngr. *σάτυρος*), *sirine* **„**sirenă" (204 < it. *sirena*, fr. *sirène,* cf. lat. *siren, -enis*), *unicorno* (203 < it. *unicorno*).

Deşi față de existența acestor animale fabuloase Amfilohie manifestă o atitudine critică: „...că unii cred că să fie aceste în lume, iară istoria de dragoni şi de leocorni, sirine şi alt. nu le dă credințe. Apoi că aceli numi nu să găsesc în hotărîrile filosofeşti a crăiei de la Londra, carele scoate arătările de la celi mai bune izvoare, mai că din toate părțile lumii. Nici văd a se face clătire în adunarea de hotărîrile filosofeşti a lui Leftorp[23], Iames[24] şi Ioan[25]" (204), acesta inserează cîteva relatări aparținînd altor autori; de exemplu: „*Istorie firească a lumii* are arătări cum că mulți oameni, carele au făcut scrisori pentru leocorni, şi mai vîrtos Lavar[26] întru a sa călătorie în locurile Abisiniei, zice că acest dobitoc esti de un chip şi de o mărime cît un cal făcut

[20] Sintagma este atestată în italiană încă din secolul al XIV-lea, în anonimul *Milione di Marco Polo*: „Ca[ccia]gione e ucellagioni si ànno assai, e sì ànno pappagalli bellissimi e di più fatte, e sì ànno gattimamoni e iscimmie asai" (http://tlio.ovi.cnr.it/TLIO/).

[21] Termenul a fost pus în circulație prin intermediul portughezei (*tamanduá*), care l-a preluat din limba tupi, vorbită de băştinaşii din Brazilia (*taly* „furnică" + *monduar* „vănător").

[22]Fonetism atestat la 1614, conform *Le Trésor de la Langue Française Informatisé* (http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/visusel.exe?48;s=3225412890;r=4;nat=;sol=0;).

[23] Probabil Joseph Pitton de Tournefort (1656-1708), naturalist francez.

[24] Probabil John Jonston (Jan Jonston în poloneză, Joannes Jonstonus în latină), naturalist şi medic polonez de origine scoțiană (1603-1675).

[25] Jan Commelin (Johannes Commelinus), naturalist olandez, autorul, printre altele, al lucrării *Catalogus plantarum indigenarum Hollandiae* (1683) (1629-1692).

[26] Probabil Nicolas Lefevre (1620-1674), naturalist şi medic francez.

BDD-A1623 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:13 UTC)

frumos şi atocmat. De floare murg întunecat, cu coadă neagră şi gios la chişiţele picioarilor. Zice iarşile că leocorno de la Tuaca au // coada scurtă şi cei de la Ninina, alt ţinut dintru aceeaşi ţară, o au lungă mult, încă şi coama (Carte 4, foaie 3). Scrie Dumont[27] cum că au văzut chipul de un dragone asupra porţii de la cetate de Rod. Acest dobitoc are 33 de palme domneşti lungime, că strîca toată ţara prinpregiur şi, cînd au fost ucis deodată de gonţoni, el zice că capu era asemine cu cel de un porc salbatic, dar mai mare, urechile în chipul celor de mul, dinţii foarte strînşi şi lungi, gura largă, ochii adîncaţi şi aprinşi ca nişte cărbuni şi ave şi doauă aripi nu pre mari. Picioarile şi coada ca şi celi de un şoim, dar tari, şi cu unghii ascuţite şi otrăvitoare, trupul său era acoperit cu solzi" (204); „Cum mărturiseşte Daler, Plinio şi alţi dascali din cei de demult, mai credicioşi, cu pricepere au vorbit despre finice. Dar aceea ce-au zis au fost lepădată de multă vreme ca o greşală a oamenilor. Grifinii şi arpiile iarşile au loc în istoria firească cestă de acum. Dar dascalii ce-au vorbit au fost defăimaţi. Scriptura scrie pentru leocornu, adică inorog şi de dragoni şi ce mai mare parte din cunoscătorii firii au încredinţat că cu adivărat să fie acesti dobitoace şi încă au şi scris, dar pentru rărime şi împuţinare numărului lor, de care noi nu avem asemănare de vrednicie a să credi au dat pricină cum că n-ar fi mai fost zidiri asemine cu aceste" (206).

De menţionat că, în unele cazuri, Amfilohie nu foloseşte termenii cu sensul lor din mitologie. De exemplu, într-un pasaj, acesta vorbeşte despre *dragoni*, prin care se referă la o specie de şopîrlă care trăieşte pe copaci în unele regiuni tropicale: „Ludolfu[28] zice că în Abisinie, în «Istoria ethioplenilor», să găsesc dragoni foarte mari, că fac multă stricăciune cu mîncarea, acoperiţi de solzi, dar nu sînt veninoşi, nici fac răutate, cînd numai muşcă" (204). Prin *satir* sau *cfoemorov*, cărturarul descrie ceea ce ar putea fi foarte probabil *cimpanzeul*: „Istorie pentru sirine şi pentru satiri şi alt. trag începutul lor de la aceli jivini care au oarecare asemănare cu chipul omului. Între acesti începătoare sînt feliurile de mogniţe (urang-utang şi cfoemorov) asupra pămîntului. [...] Istorie de cfoemorov este curioză, dar puţin obştită. Care vom zice aice după Daler, carele zice că se găsesc la Cfoe, Gvineea şi în Agolul Etiopiei. Aravii îl cheamă satir şi cred că ar fi de la un neam de om traşi. Au capul mare, trupul gros şi greu. Picioarele dinainte ca mînule omului şi nu au coadă, mărg // cîteodată în doauă picioare, ca omul, şi cîteodată în patru. Să hrănesc dă poame şi miere sălbatică şi fac bătălie neîncetată unii cu alţii. Îndrăznesc cîteodată a să pune şi împrotiva oamenilor înarmaţi şi răpesc

[27] Neidentificat.
[28] Hiob Ludolf, orientalist german (1624-1704).

BDD-A1623 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:13 UTC)

fimeile oamenilor. Portoghezii îi numesc oameni sălbatici. Daler zice că mai înainte de 30 de ani cînd el scrie au fost adus în Olanda o fimeie di acest feliu, care au fost arătată lui Enricu Federicu[29] cneaz. Ea era de mare cît un copil de trii ani, dar îndoit de groasă, făcută bine şi uşoară şi ridica lucruri greli şi le purta de la un loc la altul. Ave ţiţele goale şi pînticeli. Dar spinarea îi era păroasă, obrazul ei ca un om, nasul teşit şi ascuţit, urechile, pieptul, măselile, cotile, picioarele, pînticile şi altile asemine ca fimeile. Să înălţa în doauă picioare de multi ori şi merge ca un om, prinde apă cu un păhar şi cu o mînă ţine // şi cu alta be, cu multă asemănare a omului şi să acopere şi doarme ca un om. Să credi că acest feliu de jivine ar fi dat începutul de zidire a locuinţilor". (205). Amfilohie inserează şi o experienţă personală: „Şi afară de această mărturie, zic şi eu că am văzut în Roma o jivină asemine, dar din parte bărbătească. Viind nişte africani cu o cămilă albă şi numai un moţ de spinare şi un pelican, care avea guşa cît ar încape un cap de om, spînzurată, şi doao moimiţe cu pui, de care vin şi pe la noi din ţara turcească şi un satir negru, că-l nume satir şi drac de munte, care sta în picioare şi rîde. Obrazul lui aseamănă a om, iar urechile mai lungi puţin şi late ca a omului şi cu barbă, fără de musteţi. Buze ca a omului subţiri, numai la gură mai lat şi lua castane şi altă ce-i da. Strîca cu dinţii şi curăţa cu degitele. Dar păros peste tot, nu numai la spate" (205).

5.3. Sintagmele terminologice sînt numeroase, dovedind dificultăţile întîmpinate de autor în redarea noilor concepte: *celi ce să tîrăsc* „reptile" (175), *cunoscătorii firii* „naturalişti" (206), (*dobitoace*) *de feliul cînilor* „canide" (190), (*dobitoace*) *de feliul mîţilor* „felide" (190), *dobitoace au jivini de mare* „animale marine" (195), *femee-leu* „leoaică" (190), *jivini cu coajă* „crustacee" (202), *mîncătoare de carne* „carnivore" (192), *nas lung* „trompă" (191), (*neamul*) *cu patru picioare* „patrupede" (175), *părţile naşterii* „organe genitale" (202), *ţevia grumazului* „esofag" (194), *100 de picioare* „miriapod" (200) etc. Din cauza indigenţei limbii şi a sărăciei vocabularului ştiinţific, unele concepte noi sînt explicate prin **perifrază**: *celi ce au degite cu unghii ca cîngile şi dispărţite* „paricopitate" (190), *celi ce au unghii de materie, ca de corn* „imparicopitate" (189), *ducerea paserilor de la o ţară la alta* „migraţie" (194) etc.

5.4. Terminologia populară cunoaşte o pondere însemnată în textul examinat. Aceasta cuprinde două categorii lexicale. Prima este reprezentată de **zoonime**: *ariciul* (190), *aspidă* (200), *broaştele* (191), *broatecii* (191), *brucu* „fluture în toate stările de ontogeneză" (197, *bruchii*, 197), *cacomu*

[29] Probabil Friederich Heinrich (1584-1647), prinţ de Oran, guvernator al Olandei.

BDD-A1623 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:13 UTC)

„hermină" (190), *cal de mare* (190), *cămila* (190), *cîrtița* (190), *chitul* (196), *coroi* „uliu" (193), *culbecii* „gasteropode" (200), *gîndacii* (175), *ghioc* „scoică marină" (202, *ghioci*, 202), *gripții* (193), *guzganu* (190), *jderu* (190), *jivini* (175), *inorog* (204), *încrețitura de mare* „burete-de-mare" (203), *leul* (190), *leviathan* (196), *lipitorile* (200), *lupii* (190), *mîța sălbatică* (190), *midie* (203, *midiile*, 202), *moimițe* (190, *mogniț*e, 205), *mulul* „catîr" (189), *nevăstuica* (190), *paingul de mare* „păianjen de mare" (203), *pardosul* „leopard" (190), *paserile* (175), *pelican* (205), *peştii* (175), *scoica* (203, *scoicile,* 175), *selămîndra* „salamandră" (191), *şerpii* (175), *şoarecile* (190), *şoimi* (193), *ulei* „uliu" (193), *ursul* (190), *vaca de mare* „foca cu burtă albă" (190), *vermii* (175), *vidra* (190), *vipere* (200), *viţelul de mare* „specie de focă" (190), *vulpile* (190), *vulturii* (192) etc. A doua categorie lexicală este formată din **termeni referitori la structura anatomică a animalelor**: *coadă* (196), *criieri* (199), *gheb* „cocoaşă" (190), *grumaz* (191), *încheieturilor* „articulație" (198), *înotătoare* (166), *limbă* (194), *maiurile* „ficat" (199), *măruntăi* „intestine" (199), *plomîne* (195), *solzii* (196), *ureche* (194), *vine* „vene" (199), *vintricel* „ventricul" (192), *zgîrciurilor* „cartilaj" (198) etc.

6. După cum se observă din configurația lexicului specializat, împrumuturile lexicale, majoritatea de origine latino-romanică, ocupă o pondere însemnată. Cel mai bine reprezentați sînt termenii folosiți pentru denumirea disciplinei şi a subdomeniilor sale şi zoonimele. Multe dintre împrumuturi sînt anterioare datărilor stabilite de lucrările lexicografice (de pildă, în DLR, împrumuturi precum: *castor, dragon, hermafrodit, ornitologie, panteră, urangutan* etc. sînt atestate ulterior elaborării *Gramaticii fizicii*). Totodată, trebuie remarcată şi frecvența xenismelor: *avrelio, camleote, dromedario, furmi urus, gambero, gatúl mamon, leocorno, lince, rinocheronte, tamaiduagu, trapierota* etc. Terminologia populară este bogată, fiind cel mai bine reprezentată tot în sfera zoonimelor. Sintagmele terminologice sînt şi ele extrem de interesante din perspectiva soluțiilor găsite de învățatul moldovean pentru transpunerea, în românește, a noilor concepte.

Lucrarea examinată se constituie într-o o primă contribuție de zoologie ştiințifică şi o primă încercare sistematică de popularizare a unor noțiuni ştiințifice care au avut un rol important în formarea unei concepții mai realiste despre natură. Chiar dacă nu a beneficiat de avantajul tiparului, *Gramatica fizicii* a cunoscut o largă circulație, fiind folosită ca manual în Academia domnească din Iaşi, unde exista preocuparea ca studiul anumitor discipline să fie reorganizat pe principii educaționale moderne; date fiind aceste fapte, lucrarea reprezintă, fără îndoială, o contribuție fundamentală la

BDD-A1623 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:13 UTC)

crearea nomenclaturii ştiinţifice româneşti, în general şi a celei zoologice, în special.

Izvoare
Amfilohie Hotiniul, *Gramatica de la învățătura fizicii* (1796), redactor responsabil L. S. Dergaciova, prefață de A. I. BABII şi Șt. Lupan, glosar de Șt. Lupan, note de A. I. Babii, Chişinău, Editura Ştiința, 1990, 216 pagini.
Referințe
Бабий, А., *Амфилохие Хотиниул,* Кишинэу, Картея Молдовеняскэ, 1990.
Pop, Emil, Codreanu, Radu (coord.), *Istoria ştiinţelor în România. Biologia*, Bucureşti, 1975.
Toma, E., *Limbajul ştiinţific românesc la începutul epocii moderne (secolele XVIII-XIX)*, Bucureşti, 2003.
Ursu, N. A., *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962.

BDD-A1623 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:13 UTC)